

Vad döljs under den brittiska ytan?

Om ett nationalitetsords uppkomst, utveckling och användning

Mats Mobärg, universitetslektor i engelska

Vad heter egentligen landet vars huvudstad är London? En till synes enkel fråga, men på engelska är åtminstone följande svar lika möjliga och korrekta:

England

Britain

Great Britain

The United Kingdom

The U.K.

The United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland

Förklaringen till denna mångfald står att finna i örikets historia, där de olika skedena har efterlämnat geografiska, politiska och nationella benämningar som lagrats på varandra. I den här artikeln skall vi undersöka dels hur denna utveckling gått till, dels hur väl etablerade de nationalitetsord som bygger på namnet *Britain* är vid olika tidpunkter, i jämförelse med ord som bygger på namnet *England*.

Kelter, romare och germaner

Britain är det äldsta namnet. Det kommer av *Britannia*, romarnas namn på ön, som till största delen utgjorde en romersk provins. Den inhemska befolkningen bestod vid denna tid av kelter, vars förfäder invandrat från kontinenten under det första årtusendet f. Kr. Det är troligt att roten *brit*-kan hänföras till tidiga benämningar på dessa keltiska folk. Namnet *Britannia/Britain* har från romersk tid ända fram till nutid tjänat som namn på den stora ön som naturgeografisk företeelse, t.ex. i kartsammanhang.

När romarna på fyrahundratalet e.Kr. drog sig tillbaka från Britannien invaderades och koloniserades stora delar av ön av germanska folk från kontinenten. Bland dessa fanns anglerna i norr och saxarna i söder, vars namn ännu lever kvar, till exempel i grevskapsnamnen Essex och Sussex – östra och södra delen av saxarnas land; men framförallt i beteckningen *Engla land*, 'anglernas land', som så småningom blev namnet på hela den del av Britannien som koloniserades av germaner: *England*.

Brytningstiden mellan romersk och anglosaxisk dominans i Britannien är också den tid då legenderna om kung Arthur har sitt ursprung. I hjälte-dikter och kvasihistoriska skildringar från medeltiden är han den lysande ledaren för de keltiska britterna som besegrade de saxiska inkräktarna i ett mäktigt fältslag, och hans era betraktades som en brittisk guldålder.

Varför är Storbritannien stor?

Arthur till trots underkuvades eller fördrevs efterhand den keltiska befolkningen av de invaderande anglosaxarna. Det var bara de västligaste och nordligaste delarna av Britannien som förblev keltiska, främst Wales och Skottland. Många kelter valde att lämna Britannien för att istället slå sig ner i en annan romersk provins, Armorica, som fick sitt nuvarande namn, Bretagne, av dessa invandrare. Bretagne är ursprungligen samma ord som Britannia, vilket innebär att det vid den aktuella tiden fanns två Britannien, dels den stora ön, dels kustprovinsen i nuvarande Frankrike.

Det är i detta förhållande som ursprunget till namnet *Great Britain* kan spåras. Det är sannolikt att det går tillbaka på den deskriptiva latinska frasen *Britannia maior* ('det större Britannien'), som användes för att särskilja den stora ön från kustprovinsen, vilken kallades *Britannia minor* ('det mindre Britannien'). Uttrycket *Britannia minor* finns belagt i början av elvahundratalet. Tidiga referenser till *Britannia maior* är osäkrare, men kan troligen spåras till tidigt tiohundratals.

Exakt hur större Britannien blev till stora Britannien är oklart. Under alla omständigheter figurerade i politiska kretsar i England namnet *Great Britain* redan under tidigt fjortonhundratals som namn på en tänkt politisk enhet som innefattade hela ön. Denna tanke på ett storbrittiskt imperium i Arthurs efterföljd levde och frodades från denna tid och in på femtonhundratalet, då konkreta planer började ta form om att förena de engelska och skotska rikena. (Wales hade i praktiken annekterats av England redan

Ett exempel på storbrittiska ambitioner från James I:s tid, ett århundrade före staten Storbritanniens tillkomst: titelsidan till kartografen John Speeds *The Theatre of the Empire of Great Britaine* (1611), den första tryckta atlasen över brittiska öarna. Här framställs den ursprunglige, i verkligheten kuvade, keltiske britten som dominerande över de folk som senare invaderat Britannien: romare, saxare, danskar och normander. (Reproduced by permission of The British Library. Shelfmark G.7884)

på tolvhundratalet, vilket är skälet till att den engelske tronföljaren sedan dess bär titeln "Prince of Wales".) Härtill kom den begynnande expansionen under Elizabeth I, då ett utvidgat "brittiskt" imperium bortom haven förespråkades – en första antydning om vad som skulle komma att bli verklighet under de följande århundradena.

Den moderna staten växer fram

När den barnlösa Elizabeth dog 1603 efterträddes hon på Englands tron av sitt kusinbarnbarn, James Stuart, som då redan var kung över Skottland. Som en del av en medveten politik för att befrämja unionssträvandena utropade han sig till "King of Great Britain". Detta är första gången Great Britain används som namn på riket. Men det skulle ta ytterligare drygt hundra år innan det också blev namn på staten.

Det skedde 1707, då det skotska parlamentet upplöstes och den politiska makten överflyttades till London. Den nya staten, som därmed innefattade hela ön, fick officiellt namnet *Great Britain*. Knappt hundra år senare, 1801, stärktes det redan hårda brittiska greppet om Irland genom att även det särskilda irländska parlamentet upplöstes. Nu var den politiska makten över båda de brittiska öarna placerad i London och staten fick namnet *The United Kingdom of Great Britain and Ireland*, en situation som bestod fram till 1922, då den Irländska Fristaten, föregångaren till republiken Irland, bildades. Sex grevskap i nordöstra Irland undantogs från den irländska statsbildningen och fortfor att tillhöra Storbritannien, som i och med detta fick sin nutida geografiska utsträckning, med namnet *The United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland*, numera ofta förkortat till *U.K.*

En undersökning av användningen av "Britain" i litteraturen

För att få en bild av hur väl etablerat Storbritannien som nationellt begrepp är skall vi i en litterär språkdatabas se efter hur de ord som bygger på roten *Brit-* (*Britain, British, Briton*) använts av litterära författare under historiens gång. En lämplig startpunkt för en sådan undersökning kan vara 1604, då Great Britain först användes som namn på kungariket.

Shakespeare

Detta är också tiden för den främste bland engelska författare: William Shakespeare. Vi vet att Shakespeare gärna anspelade på aktuella ting i sina

dramer, liksom att hans teatergrupp, The King's Men, stod kungen och hovet nära. Det kan därmed anses helt säkert att han var bekant med kung James I:s titel, "King of Great Britain", liksom med de storbrittiska idéer som var i svang under denna tid. Men hur ofta använder Shakespeare nationalitetsorden *Britain*, *British* och *Briton*?

Det visar sig att det i Shakespeares dramer finns totalt 82 ord på *Brit-*, att jämföra med 506 ord på *Eng-* (*England*, *English*, *Englishman*). Ett effektivare sätt att kvantifiera är att ange ordens frekvens, vilken vanligtvis uttrycks som antal förekomster per miljon ord löpande text. Orden på *Brit-* får då en frekvens på 90/milj, medan orden på *Eng-* får 556/milj. Som vi kommer att se, innebär det att Shakespeare använder ord på *Brit-*oftare än någon annan av de författare vi undersöker.

Men det visar sig också att nästan samtliga av Shakespeares ord på *Brit-*finns koncentrerade i två pjäser, *Cymbeline* och *King Lear*. Vad dessa pjäser har gemensamt är att handlingen tilldrar sig i fornbrittisk tid, då det inte finns något egentligt alternativ till nationalitetssorden på *Brit-*. Ord på *Brit-* med direkt syftning på den samtida politiska situationen förekommer inte alls hos Shakespeare. Däremot råder det ingen tvekan om att själva det faktum att Shakespeare under James I:s regeringstid skrev dramer med fornbrittiskt motiv, kan ses som en bugning åt hans kunglige välgörare och en anpassning till tidens storbrittiska idéer.

Defoe, Swift och Richardson

Vi förflyttar oss hundra år framåt, till tiden för 1707 års union mellan England och Skottland. Tre författare som var skönlitterärt aktiva då var Daniel Defoe, Jonathan Swift och Samuel Richardson. Defoe och Richardson brukar betraktas som pionjärer inom den engelska romankonsten, medan Swift framför allt var politisk satiriker.

Detta förhållande återspeglas i författarnas användning av ord på *Brit-*. Det är bara Swift som använder sådana ord någorlunda flitigt och uppnår en frekvens för *Brit-* om 55/milj, att jämföra med 616/milj för ord på *Eng-*. För Defoe är motsvarande siffror 6/milj *Brit-* och 641/milj *Eng-*. Hos Richardson är *Brit-* försumbart (2/milj), medan *Eng-* får frekvensen 97/milj. Att det är just Swift som sticker ut kan förklaras av hans politiska engagemang och att han levde i Irland, ett land som lidit och led under

engelsk/brittisk dominans. Swift ironiserade gärna över den brittiska statens agerande:

... den brittiska nationen, som torde vara en förebild för hela världen för sin vishet, omtanke och rättfärdighet då man anlägger kolonier;... (*Gullivers resor*)

Från Austen till Woolf

Ytterligare hundra år framåt i tiden, 1801, uppstod staten The United Kingdom of Great Britain and Ireland. Detta var en tid präglad av politisk och ekonomisk expansion, då Storbritannien gick segrande ur Napoleonkrigen och därmed befäste sin makt internationellt. Imperiet växte under hela artonhundratalet och nådde sin höjdpunkt vid tiden för första världskriget. Finns någon återspeglning av denna utveckling i engelska författares val av nationalitetsord? Det skall vi undersöka genom att studera ett antal författare som tillsammans täcker in hela denna tidrymd: Jane Austen, systrarna Brontë, George Eliot (Mary Ann Evans), Marie Corelli (Mary Mackay) och Virginia Woolf.

Austen var verksam under Napoleonkrigen och hennes romaner tilldrog sig i samtiden, med stilig officerare som uppvaktade döttrarna på lantgodsen, en till synes god jordmån för ett eller annat nationalitetsord. Men av *Brit-* ser vi nästan ingenting (3/milj) och även *Eng-* är relativt lågfrekvent (97/milj). Det är inte förrän vi träder in i den viktoriaiska eran som orden på *Brit-* börjar röra på sig i statistiken. Hos systrarna Brontë får *Brit-* en frekvens av 35/milj att jämföra med 432/milj för *Eng-*. Det är framförallt Charlotte som i sina romaner finner anledning att jämföra det brittiska med det utländska, vilket inte sällan sker med ett rejält inslag av etnocentrisk självgodhet:

...hade bara ett halvt mått brittiskt blod som kunde mildra den utländska galla som frätte sönder hans ådror... (*Shirley*)

Stolt var även dessa brittiska flickors uppsyn; på en gång avundade och förlöjligade av sina kontinentala medsystrar höll de förolämpningarna ifrån sig med stram hövlighet... (*The Professor*)

Liknande drag kan spåras hos Eliot (*Brit-* 24/milj; *Eng-* 185/milj), men här tillkommer också en tendens att använda orden på *Brit-* för att markera,

ibland ironiskt, vissa positiva karaktärsdrag, eller till och med yttre drag:

Det är en fin brittisk känsla att försöka bättra sin familj något litet.
(*Middlemarch*)

... att se sin stiliga brittiska person reflekteras i de gammaldags speglarna, ... (*Adam Bede*)

Samma förhållanden bekräftas hos Corelli (*Brit-* 25/milj; *Eng-* 277/milj), som till och med har ett exempel på ordet *British* som graderbart adjektiv, vilket förutsätter att det kan stå för en egenskap:

But that's quite British you know! (*Secret Power*; 'Morgana') (ung.
'Det är brittiskt så det förslår')

Woolf, slutligen, har den högsta frekvensen ord på *Brit-* bland de undersökta författarna näst Shakespeare (*Brit-* 73/milj; *Eng-* 572/milj). Formen *British* dominerar stort och används i slående hög grad i fasta kombinationer, ofta med namntycke, som t.ex. *British Museum*, *British Empire*, *British Colonies*. Woolf, liksom Corelli, använder också *Britain* som en informell variant av *Great Britain*, vilket antyder att namnet är väl etablerat – annars skulle en vardaglig förkortning knappast vara möjlig.

Sammanfattning och avslutning

Hos samtliga studerade författare är ord på *Eng-* klart vanligare än ord på *Brit-*, men det finns proportionella skillnader mellan författarna. Shakespeares relativt flitiga bruk av *Brit-* kan ses mot bakgrund av att i synnerhet en av hans pjäser, *Cymbeline*, handlade just om de forntida keltiska britterna. Däremot använder han inte *Brit-* i den samtida politiska betydelsen, trots att hans teaterkompani står "Kungen av Storbritannien" nära. Av de tre författarna från tiden för tillkomsten av staten Great Britain i början av 1700-talet är det bara satirikern Swift som använder ord på *Brit-* i någon nämnvärd utsträckning, troligen just för att han ville ironisera över den officiella brittiska staten. Jane Austen, som skriver i början av artonhundratalet, har inte mer än något enstaka ord på *Brit-*.

Ett uppsving för orden på *Brit-* verkar komma under den viktorska tiden. Orden används tidigt för att kontrastera hemlandet mot utlandet,

inte sällan med etnocentriska undertoner. Efter hand förstärks denna tendens, genom att orden fås att signalera moralisk styrka och höghet. Även formen *Briton* ('britt'), som i modern engelska nästan enbart förekommer i tidningstext (eller om de forntida kelterna), tycks ha haft en viss begränsad framgång under den viktorska tiden. Hos den sista av de undersökta författarna, Virginia Woolf, som skrev under första halvan av nittonhundratalet, ser man hur adjektivet *British* i dominerande utsträckning används i färdiga fraser och namn som kodifierar de institutioner som vuxit fram, inte minst under den viktorska tiden.

Att det brittiska skulle nå en höjdpunkt under den viktorska eran är naturligt. Denna tid var det brittiska imperiets storhetstid, det imperium som var så stort att det aldrig såg någon solnedgång. Imperiet byggdes upp gradvis, i konkurrens, ofta krigisk, med andra stater, och kom att innebära politisk dominans över kolonierna. Sådana omständigheter utgör en utmärkt grogrund för etnocentricitet och föder också ett behov av att definiera moderlandet, att betrakta det i förhållande dels till imperiet, dels till den konkurrerande omvärlden. I ett sådant perspektiv är det naturligt att man betonar enigheten på hemmaplan genom att ansluta sig till idén om en brittisk nation, där människorna känner samhörighet kring en gemensam strävan eller i kampen mot en gemensam fiende. Än idag ingår tanken om den brittiska nationen i den politiska retoriken i Storbritannien, samtidigt som separatistiska tendenser gör sig gällande. Wales och Skottland (men intressant nog inte England) har idag egna politiska nationalförsamlingar och allt fler unga människor i dessa länder sägs inte känna samhörighet med en gemensam brittisk nation.

Bortom flaggviftandet och politiken, närmare hjärtat, har det kanske alltid varit så. Aldrig kunde den hemlängtande viktorske poeten Robert Browning ha använt namnet Britain när han satt i Italien och skrev: "Oh, to be in England, now that April's there".